

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

V. Cilt

II. Sayı

SİVAS - 2001

FIKHİ AÇIDAN ABDEST VE GUSÛLDE AĞIZ İLE BURNUN YIKANMASI

*Yrd. Doç. Dr. Sabri ERTURHAN**

Anahtar Kelime: Mazmaza, istinşak, diş tedavisi

GİRİŞ

Vahiy kaynaklı olması itibariyle farklı bir mahiyeti haiz olan İslâm Hukuku diğer hukuk konuları ve problemleri yanında, ibadetler, ibadetlerin ifasının şartını oluşturan abdest ve gusûl gibi vecibeler ve keffaretler gibi dinî nitelikli hususları da tanzim eder. İbadetler doğrudan Allah'a karşı ifâ edilmesi gerekli olan yükümlülüklerdir. Bu itibarla ibadetlerin makbul olabilmesi için mutlaka Allah'ın rızasına uygunluk arz etmeleri gerekir. Bir kısım ibadetlerin sahih olabilmesi için mutlaka bulunması gerekli olan şartların yerine getirilmesi istenmiştir. Meselâ namazın geçerli olabilmesi için şahsın hades denilen hükmî pislikten temizlenmiş olması şart kılınmıştır ki, bu temizlik ancak, gerektiğinde, gusûl ve abdestle sağlanabilir.

Bu çalışmamızda hemen bütün bedenî ibadetlerin zorunlu önşartı olan abdest ile gusûlde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanması ile ilgili hükümleri konu edindik. Abdest ve gusûl sahih olmaması, sonuçta bunlarla bağlantılı diğer ibadetlerin de temelde butlanını gerektireceğinden, bu konu bütün müslümanların sürekli ilgi alanı içerisinde olmuştur. Somutlaştırmak gerekirse, şayet kişi gusûlde ağız ve burnun yıkanmasının farz olduğunu öngören bir mezhebi veya icthadı benimseyip de, bu farzın herhangi bir nedenle tam bir şekilde ifâ edilememesi, bu engel nedeniyle mezhebinde bir ruhsat bulamayışı halinde, buna bağlantılı yapacağı ibadetler temelden geçersiz olacaktır. Bu ibadetlerinin geçersiz olmaması için kişi ya mezhep değiştirecek veya kendi mezhebinin cevaz vermemesi nedeniyle meselâ dişini kaplatma, doldurma, tutturma vb. tedavi yöntemlerine asla başvuramayacaktır.

Çalışmamızda önce abdest ve gusûlde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanması ile ilgili mezhep görüşlerine, bunların temel aldıkları aklî ve naklî gerekçelere yer verdikten sonra, bu gerekçelerin sıhhat dereceleri tespiti çalışılacaktır.

Araştırmamızın diğer bölümünde özellikle ağız ve burnun içerisindeki yıkanmasının farz olduğu görüşünde olan mezheplerde diş dolgusu, tedavisi, kaplatılması vs. cevazının mümkün olup olmadığı hususuna yer verilecektir. Konu hala şu veya bu şekilde güncelliğini korumakta ve bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu itibarla meseleyi detaylı bir şekilde incelemenin yerinde olduğunu düşünüyörüz.

I-AĞZIN VE BURNUN YIKANMASI

Ağzın ve burnun yıkanması ifadesiyle ağzı ve burnun içinin yıkanmasını kastediyoruz. Bu itibarla bu organların dışı ile ilgili konular araştırmamızın kapsamı dışındadır.

Fıkıh terminolojisinde ağzın ve burnun yıkanması “**mazmaza**-مضمضة” ve **istinşâk**-استنشاق” terimleriyle ifade edilir. Bu terimler normal yıkamadan farklılık arz eden terimlerdir.

Buna göre, **mazmaza (to rinse the mouth)**; suyla ağzı çalkalamak ve suyun ağzın her noktasına ulaşması için aşırı çaba göstermek¹, **istinşâk (sniffing, inhalation of water)**; suyu nefesle burnun içerisine çekmek² anlamına gelmektedir. İstinşâk’a yakınlık arz eden bir kavram da “**istinsâr**” kavramıdır. **İstinsâr (inhalation of water and forcing it out)**, burna suyu çektikten sonra kuvvetle onu dışarı vermek şümkürmektir³.

Gerek abdestte, gerekse gusülde mazmaza ve istinşâkın hükmü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri a) Mazmaza ve istinşâkın gusülde farz abdestte sünnet olduğu, b) Hem abdest, hem de gusülde farz olduğu, c) Hem abdest, hem de gusülde sünnet olduğu, d) Abdest ve gusülde istinşâk’ın farz, mazmazanın sünnet olduğu şeklinde dört madde altında toplamak mümkündür⁴.

A- Gusülde Farz, Abdestte Sünnet Hükmünde Olduğu Görüşü

Hanefî ekolünün kurucusu Ebû Hanîfe (150/767) başta olmak üzere, öğrencileri Ebû Yusuf (182/798), İmam Muhammed (189/804) ve Züfer (158/774)’den oluşan Hanefî hukukçuları ile Leys (175/788), Sevrî (124/741) ve Ehl-i Beytten Zeyd b. Ali (122/740) gusülde ağız ve burnun yıkanmasının farz hükmünde olduğu görüşündedirler⁵. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (241/855),’den de bu yönde mezhepte meşhur olmayan bir görüş nakledilmiştir⁶.

Bu hukukçular görüşlerini ayet ve hadislerle temellendirmeye çalışmışlardır. “...*Şayet cünüp iseniz, gusül/boy abdesti alınız.*”⁷ ayetindeki فاطهروا lafzı bütün vücudun mübalağa/aşırı itina göstererek yıkanmasını emretmektedir. Yıkanmasında bir zorluk bulunmayan bütün organlar bu kapsam içerisindedir. Ağzın ve burnun içi de yıkanması vacip olan kısımlardandır. Çünkü bunların yıkanmasında herhangi bir zorluk ve şahsa getireceği bir sıkıntı bulunmamaktadır. Esasında bu

*C.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı

¹ Kal’aci-Kuneybî, *Mu’cemü lügati l-fukahâ*, s. 435.

² Kal’aci-Kuneybî, *Mu’cemü lügati l-fukahâ*, s. 64-65.

³ Kal’aci-Kuneybî, *Mu’cemü lügati l-fukahâ*, s. 65.

⁴ Bkz. Mâverî, *el-Hâvi l-kebir*, I/103; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II/11-13; Nevevî, *el-Mecmû’*, I/400.

⁵ Cessâs (370/981), *Ahkâmü l-Kur’ân*, II/515; Şevkânî, (1250/1834), *Neylû l-evtâr*, I/178.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I/132-133.

⁷ وان كتم جنباً فاطهروا Mâide, 5/6.

organlar adeten yıkanan yerler arasındadır⁸. Bu noktadan hareketle Hanefî hukukçuları dişler arasında veya diş kovuğu arasında kalan yemek artıkları veyahut burunda bulunan ıslak/yumuşak/ratb (suyu geçirebilecek nitelikteki) kirlerin mezhepte kabul gören görüşe göre gusle engel teşkil etmeyeceğini, suyu geçirmeyecek derecede kuru olmaları durumunda ise guslün tamamlanmayacağı düşüncesindedirler. Bu nedenle ağzın, ihtiyaten ağız içerisindeki gıda artıklarının çıkarıldıktan sonra yıkanması istenmiştir⁹.

Hanefîlerin gusülde ağzın ve burnun yıkanmasının farz hükmünde olduğu konusunda temel aldıkları ayette aslında bu husus sarahaten ifade edilmemektedir, dolayısıyla bu hüküm ictihada dayanmaktadır¹⁰. Bu hukukçuların usûl noktasından meseleye yaklaşımları da şöyledir: Ayetin lafzı, ağız ve burnun içerisindeki yıkanması konusunda “müşkil”dir¹¹. Şöyle ki, ağzın içi bir yönüyle vücudun iç kısmına dahildir. Çünkü oruçlu bir kimsenin kendi tükürüğünü yutmasıyla orucu bozulmaz. Aynı şekilde mideden ağza gelen bir kusuntunun tekrar mideye dönmesi halinde de orucun bozulması söz konusu değildir. Bir yönüyle ise vücudun dış kısmındadır. Çünkü oruçlu bir şahsın ağzına aldığı bir miktar su ile, ağzını çalkayıp sonra suyu tekrar dışarıya atması ile orucu bozulmaz. İyice düşünme sonucu (teemmül), “iftial” babının mübalağa ifade ettiği cihetini dikkate alarak, gusülde ağzın içini bedeninin dış kısmından sayarak, yıkanmasının farz hükmünde, abdestte ise sünnet hükmünde olduğuna hamlelerimiz. Zira abdestle ilgili ayette, yüzün yıkanması emredilmiş olup, burada geçen emirde gusülde gerektiği şekilde mübalağalı bir talep yoktur¹².

Hanefî hukukçuların meseleye usûl açısından diğer bir yaklaşımları da şöyledir: Mükellefin sadece yapması lafzen emredilen fiili yapması yeterli olmayıp, emrin ifa edilmiş sayılabilmesi için o emir kapsamına giren bütün detayları da yapması gerekir. Buna göre تطهروا emri mazmaza ve istinşaka da şamil olup, bunları yapmaksızın guslün sahih olması mümkün değildir. Dolayısıyla mazmaza ve istinşak gusülde farz hükmündedir¹³.

Hanefî fukahasının görüşlerini temellendirdikleri hadislerin biri şu mealde: **“Her kılın altında cenabet vardır. O halde kılı/saçı ıslatınız ve cildi**

⁸ Cessâs (370/981). *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/515; Serahsî, *el-Mebsût*, I/62; Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, I/209, 267; Zeylei, (743/1343), *Tebyînü'l-hakâik*, I/13; Bâbertî, (786/1384), *el-İnâye ale'l-Hidâye (Fethu'l-Kadir* ile birlikte), I/57; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, I/253-254; İbnü'l-Hümâm, (861/1456), *Fethu'l-kadir*, I/56-57; İbn Nüceym, (970/1562), *el-Bahrü'r-râik*, I/48.

⁹ İbnü'l-Hümâm, (861/1456). *Fethu'l-kadir*, I/56; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I/13; İbn Âbidin, *Reddül-muhâr*, I/152.

¹⁰ Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, I. Cüz, s. 47.

¹¹ Müşkil. Anlamının kapalı olması veya bir istiare-i bediayı ihtiva etmesi nedeniyle maksadın ancak teemmül sonucu ortaya çıkarılabilecek derecede kapalı olan lafızlardır. Bkz. Ali Haydar (Büyük), *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 182.

¹² Molla Hüsrev, *Mir'ât*, I/106; Ali Haydar (Büyük), *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 182-183, Sâyis, *Tefsiru âyâtü'l-ahkâm*, II/567. Abdülaziz Buhârî, ayette geçen تطهروا lafzını müşkil değil de “hafî” lafızlardan kabul etmektedir. Bkz. Abdülaziz Buhârî, *Kaşfu'l-esrâr*, I/141 vd.

¹³ Zencânî, *tahrîcü'l-firû' ale'l-usûl*, s. 58-59.

temizleyiniz."¹⁴ Bu hadis Ebû Dâvûd'un Sünen'inde "zayıf", Tirmizî'nin Sünen'inde ise "garîb" olarak geçmektedir.¹⁵ Bu hadisi temel alan fukahâ, ağzın içerisinde derinin, burnun içerisinde ise, hem kıl, hem de derinin bulunduğunu, dolayısıyla her iki organın içerisinde gusûlde yıkanmasının farz hükmünde olduğunu ifade ederler.¹⁶

Hanefî fukahâsının bu görüşleri şu şekilde eleştirilmiştir:

Dilbilimcilere göre "beşere-البشرة" vücudun görünen dış kısımları, yani gözün doğrudan gördüğü deri kısmıdır. Ağız ve burnun iç kısmındaki deri ise, "edeme-أدمة" denen kısma girmektedir.¹⁷

Bu eleştirilere Hanefî hukukçularının verdikleri cevap da şöyledir: Hadîse göre istinşâk farz hükmündedir. Zira burnun içerisinde kıllar bulunmaktadır. mazmaza da farzdır. Çünkü oruç halinde yutmamak şartıyla ağıza giren bir madde oruca engel teşkil etmemektedir.¹⁸ Fakat dilbilim kaynakları Hanefîlerin bu görüşlerine karşı çıkanları doğrular mahiyettedir. Zira Arap dili kaynaklarında farklı görüşler bulunmakla birlikte, "beşere" nin, derinin dış kısmı, "edeme"nin de "beşere" denilen cildin iç kısmı/batın için kullanılması daha fazla ağırlıktadır.¹⁹

Bu hadisin ravi zinciri içerisinde yer alan el-Hâris b. Vécîh adlı ravinin zayıf kabul edilen bir şahıs olması Hanefîlere bu konuda yöneltilen bir diğer eleştiridir. Bu eleştiri sahiplerine göre, hadis sahih olsaydı dahî bununla organların iç tarafının yıkanmasının farz olduğuna hükmedilemezdi. Zira hadiste kastedilen, saç ve dış deri gibi "beşere-البشرة" kapsamına giren yerlerdir.²⁰ Kurtubî, (671/1273), hadiste geçen "beşere" sözcüğünün yanlış yorumlandığını ifade ederek, Süfyan b. Uyeyne (198/813)'nin hadiste geçen "beşere" sözcüğü ile avret mahallinin temizlenmesinin kastedildiğini, Hz. Peygamber'in bu hususu kinayeli bir şekilde anlattığını kaydeder. İbn Vehb de bu hadisin tefsirini Süfyan b. Uyeyne'den daha iyi bilen birini tanımadığını söyler.²¹

¹⁴ تحت كل شعر جناية فلو الشعر وانقوا البشرة. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Tahâre, 97, I/172-173; Tirmizî, Tahâre, 78, I/178; İbn Mâce, Tahâre, 106, I/196; Ahmed b. Hanbel, VI/111, 254; Zeylei, (762/1360), *Nasbu'r-râye*, I/137; Tehânevi, *l'âii's-sünen*, I/208-209.

¹⁵ Ebû Dâvûd, Tahâre, 97, I/172-173; Tirmizî, Tahâre, 78, I/178. Hadis zayıf kabul edilmekle birlikte "altında cenabet bulunan her kıtın yıkanması gerektiği" doğrultusunda Hz. Aişe, Ali ve Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin rivayet ettikleri hadislerin bu hadisi kuvvetlendirdiği görülmektedir. Bu rivayetler için bkz. İbn Mâce, Tahâre, 106, I/196; Ahmed b. Hanbel, I/94; VI/111, 254; Dârimî, Yudu, 69, I/157; Şevkânî, (1250/1834), *Neyle'l-evtâr*, I/309; Tehânevi, *l'âii's-sünen*, I/203 vd.

¹⁶ Cessâs (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'an*, II/5156 Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, I/209, 267; Zeylei, (743/1343), *Tebayünü'l-hakâik*, I/13; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, I/254; İbnü'l-Hümâm, (861/1456), *Fethu'l-kadir*, I/56-57; İbn Nuceym, (970/1562), *el-Bahru'r-râik*, I/48.

¹⁷ Bkz. Hattâbî (388/998), *Meâlimü's-sünen*, I/69; Nevevî (676), *el-Mecmû'*, I/403.

¹⁸ Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, I/255.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV/60; XII/10. Zebîdî, (1205/1790), *Ticu'l-Arûs*, VI/84; XVI/9. Ayrıca bkz. Râğîb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredât*, s. 124; Kal'aci-Kuncybi, *Mu'cemu'lügati'l-fukahâ*, s. 107.

²⁰ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, I/105; Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmü'l-Kur'an*, VI/210; Nevevî (676), *el-Mecmû'*, I/403.

²¹ Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmü'l-Kur'an*, VI/210.

Hanefiler'in temel aldıkları bir diğer rivayet "mazmaza ve istinşâk gusülde, farz, abdestte sünnet olduğu" hadisidir²². Zeylei bu hadisin de "garîb" olduğunu kaydeder²³.

Hanefî hukukçuları abdestte ağız ve burnun yıkanmasının farz değil, müekked sünnet hükmünde olduğunu kabul ederler²⁴. Onlara göre bu organların iç kısımlarının abdestte yıkanmasının sünnet hükmünde oluşu, yıkanmalarında bir zorluk olacağından, değil, bu organların iç kısımlarının "yüz"den sayılmaması nedeniyledir. Yüz (vech), yüz yüze gelmenin (muvâcehe), karşılaşmanın kendileriyle mümkün olacağı bilinen kısımlardır. Ağız ve burnun iç kısımlarıyla ise yüz yüze gelme ve karşılaşma söz konusu olamaz. Bu nedenle de ağız ve burnunun içerisinin yıkanmasının farz olduğuna hükmedilemez. Yüz sayılan bölgenin yıkanması ise ayetle sabittir²⁵.

B) Abdestte ve Gusülde Farz Olduğu Görüşü

Hanbelî mezhebinde hakim olan ve benimsenen görüş budur. İbn Mübârek (181/797), İbn Ebî Leylâ (148/765), İshâk b Rahveyh (238/852), Hammâd b. Süleyman (120/738) gibi hukukçular da bu görüşü taşımaktadırlar. Ayrıca Atâ (114/732) ve Zührî (124/742)'nin bir görüşü de bu doğrultudadır²⁶.

Bu görüşün temsilcisi hukukçular, gusülde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanmasının farz olduğu hususunda Mâide (5) suresi 6. ayetinden başka, diğer bazı rivayetleri de temel alarak görüşlerini izaha çalışmışlardır. Bu hukukçular ağız ve burnun da bu nassların genel kapsamı içerisine girdiklerini, zira yıkanmalarında bir zorluk ve yıkamanın sonuçta organlara vereceği bir zararın bulunmadığını ifade etmişlerdir²⁷. Hanbelî fukahasının mazmaza ve istinşâkın farz olduğu konusunda Hanefiler'in temel aldıkları hadis²⁸ yanında²⁹, bir diğer dayanakları da Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümm-ü Seleme veya Esmâ'nın guslün yapıldığı şekli hakkındaki soruları üzerine "...*Sonra üzerine suyu dökersin, böylece temizlenmiş olursun.*" mealindeki sahih hadisidir³⁰. Bu fakihlere göre ağız ve bu burnun da bu hadisin kapsamı içerisindedir. Dolayısıyla gusülde mazmaza ve istinşâk farzdır³¹.

²² Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I/84 vd; Zeylei, (762/1360), *Nasbu'r-râye*, I/135; Şevkânî, (1250/1834), *Neylî'l-evtâr*, I/178.

²³ Zeylei, (762/1360), *Nasbu'r-râye*, I/135; Şevkânî, (1250/1834), *Neylî'l-evtâr*, I/178.

²⁴ İbn Âbidîn, *Reddül'muhtâr*, I/116.

²⁵ Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi*, I/208, 267; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, I/13; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, I. Cüz, s. 47.

²⁶ Bkz. Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, I/103; İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/11-13; a.mlf, *et-Temhîd*, IV/34; İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V/212; Nevevî (676), *el-Mecmû'*, I/400; İbn Kudâmî el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157.

²⁷ İbn Kudâmî, (620/1223), *el-Muğni*, I/252; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî'*, I/196-197.

²⁸ Behûtî, (1052/1642) *Keşşâfü'l-knâ'*, I/52, 154.

²⁹ Ebü Dâvûd, Tahâre, 97. I/172-173; Tirmizî, Tahâre, 78. I/178; İbn Mâce, Tahâre, 106. I/196; Ahmed b. Hanbel. VI/111, 254; Zeylei, (762/1360), *Nasbu'r-râye*, I/137; Tehânevî, *l'lâi's-sünen*, I/208-209.

³⁰ ..ثم تفيض عليك ثلاث حبات... Müslim, Hayz, 12. I/259; Ebü Dâvûd, Tahâre, 120. I/222; Tirmizî, Tahâre, 77. I/176-177; Nesâî, Tahâre, 150. I/131; İbn Mâce, Tahâre, 108. I/198; Şevkânî, (1250/1834), *Neylî'l-evtâr*, I/310.

³¹ İbn Kudâmî, (620/1223), *el-Muğni*, I/252

Abdestte ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanmasının farz hükmünde olduğu konusundaki gerekçeleri ise Hz. Peygamber'in "mazmaza ve istinşak abdestin mutlaka yerine getirilmeleri gerekli olan rükünlerindedir" meâlindeki hadisidir³². Hanbelî fukahası görüşlerini şu şekilde sürdürürler: Peygamber'in abdest alış şekli detaylı olarak anlatıldığında, onun mazmaza ve istinşak yaptığı açıkça görülür. Peygamber'in bu fiilleri sürekli yapması mazmaza ve istinşakin vücûbiyetinin delilidir. Peygamber'in bu fiilî sünneti aynı zamanda Kur'an'ın açıklaması/beyanı demektir. Bu itibarla mazmaza ve istinşak hem abdest, hem de gusülde farzdır. Ağız ve burnun iç kısmının abdest ve gusülde yıkanmasının farz hükmünde olmasının bir diğer gerekçesi de bu kısımların bedenın dış kısmından kabul edilmesidir. Şöyle ki, ağız ve burnun içerisine bir maddenin girmesi oruca engel teşkil etmez. Mideden ağız ve burna ulaşan kusuntunun tekrar mideye dönmesi halinde ise oruç bozulur. Bu durumlar ağız ve burnun iç kısımlarının bedenın dışından sayılmasını ortaya koyan somut durumlardır³³. Ayrıca abdest ve gusülden herhangi birinde farz olan bir fiilin diğerinde de farz olması gerekir. Zira her iki vecibenin amaçları birdir³⁴.

C- Abdest ve Gusülde Sünnet Olduğu Görüşü

Gerek abdest, gerekse gusülde ağız ve burnun iç kısmını yıkanmanın sünnet hükmünde olduğu görüşü Mâlikî ve Şafî mezhebi hukukçularınca benimsenmiştir. Evzaî (157/774), Leys b. Sa'd (175/791), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), Hasan el-Basrî (110/728), İbn Şihâb ez-Zühri (124/742), Hakem b. Utbe, Yahya b. Saîd el-Ensârî (143/760), Hammâd (120/738), Katâde (118/736) ve Rabîa (136/753) ile³⁵, Şifa'nın Ca'ferî kolu da aynı görüşü taşımaktadır³⁶.

Görüşlerini aklî ve naklî gerekçelerle temellendirmeye çalışan bu fakihler ağız ve burnun iç kısmını, kulağın içi gibi vücudun iç kısmından kabul etmişler, bu itibarla gerek abdeste, gerekse gusülde yıkanmasının vacip/farz hükmünde olmadığını ifade etmişlerdir³⁷. Abdest ve gusül konusunda Mâide süresi 6. ayetindeki "yüzlerinizi yıkayınız" ibaresinden hareket eden bu fakihler, yüzün kafanın dış ve görünen kısmını oluşturduğunu bu itibarla "yüz" kapsamına girmeyen ve açıkta olmayan ağız ve burunun iç kısımlarının yıkanmasının abdestin farzlarından olmadığını, nitekim Hz. Peygamber'in "kalk ve Allah'ın sana emrettiği

³² قال رسول الله المضمضة والاستنشاق من الوضوء لا بد منه el-Hadis kaynaklarda mürsel olarak geçmektedir. Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I/84; Zeylei, (762/1360), *Nasbu'r-râye*, I/68-69; Şevkânî, (1250/1834), *Neylû'l-evtâr*, I/178.

³³ İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; İbn Müllih, (884/1479), *el-Mübdî*, I/196-197; Behûti, (1052/1642) *Keşşâfî'l-kumâ*, I/96.

³⁴ İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/12; a.mlf., *et-Temhid*, IV/36; İbn Müllih, (884/1479), *el-Mübdî*, I/196-197.

³⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, I/103; İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/11-13; a.mlf., *et-Temhid*, IV/34; İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VI/212; Nevevî (676), *el-Mecmû*, I/400; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; Şevkânî, (1250/1834), *Neylû'l-evtâr*, I/178.

³⁶ Şener, "Gusül". *D.A.*, XIV/213-214.

³⁷ Bkz.: Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, I/103; İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/11-13; a.mlf., *et-Temhid*, IV/34; Bâcî, (474/1081), *el-Müntekâ*, I/95-96; Nevevî (676), *el-Mecmû*, I/400; Dêrdîr, (1201/1786), *eş-Şerhu's-sağîr*, I/170; Uleyş, (1299/1882), *Minehu'l-celil*, I/128.

*şekilde abdest al*³⁸ şeklinde uyarıda bulunduğu bedevî bir Araba sadece abdestin farzlarını hatırlatmış, sünnetlerini hatırlatmadığını gerekçe gösterirler. Şayet mazmaza ve istinşak abdestin farzlarından olsaydı, Hz. Peygamber mutlaka öğretirdi. Ayrıca bu hukukçular mazmaza ve istinşakın farziyyetine delil getirilen hadislerin zayıf olduğunu kabul etmektedirler. Zayıf olmadığı varsayılsa bile, buradaki talebin “kâmil anlamda bir abdeste” dolayısıyla “mendüb” a hamledileceği düşüncesine yer verirler³⁹.

Şafîî hukukçuları abdest ve gusülde mazmaza ve istinşakın sünnet hükmünde olduğuna dair görüşlerini belirlerken usûl noktasından şu yerleşik kuralı esas almışlardır: “Bir fiili yapmakla emrolunan mükellefin sadece o emre tekabül eden fiili (ana hatlarıyla) yapması yeterlidir. Bu emrin şumûlüne girebilecek bütün fiilleri detaylıca yapması gerekmez.” Şafîîlerin bu kabullerinin temelinde “**az olan kesindir, buna ziyade de ise şüphe vardır.**” gerekçesi yatmaktadır⁴⁰. Buna göre Mâide sûresi 6. ayetinde geçen *نظفوا* lafzına istinaden mazmaza ve istinşakın farz olduğuna hükmedilemez. Çünkü mazmaza ve istinşakı yapmaksızın temizlenen kimseye “**mutatahhir**” yani cünüplükten temizlenmiş kimse denir. Bu itibarla kişi ayette geçmeyen –mazmaza ve istinşak gibi- bir fiille yükümlü tutulamaz. Ancak bu konuda özel bir delil mevcut ise o takdirde mazmaza ve istinşakın farz olduğuna hükmedilir⁴¹. Bu fakihlerin temel aldıkları iddia edilen bir diğer rivayet de Hz. Peygamber’in aralarında mazmaza ve istinşakın da bulunduğu *on şeyin fitrattan olduğunun* bildiren hadisidir⁴². Mazmaza ve istinşakın sünnet hükmünde olduğunu ifade eden bu hukukçular hadiste geçen “fitrat” lafzını sünnet olarak yorumlayarak, mazmaza ve istinşakın gerek abdest, gerekse gusülde sünnet hükmünde olduğunu ifade etmişlerdir⁴³. Fakat biz araştırmamızda gerek Şafîî, gerekse Mâlikî kaynaklarının ilgili bölümlerinde bu hadisin konunun delili olarak gösterildiğine rastlayamadık⁴⁴. Aksine Hanefî ve Hanbelî kaynaklarında bu hadisin Şafîî ve Mâlikî hukukçuları tarafından delil gösterildiği kaydedilmekte, ve fitrat kelimesine sünnet yorumunun getirilmesi tenkit edilerek, hadislerde geçen fitrat kelimesinin “din” anlamında olduğu ifade edilmektedir⁴⁵.

Bu hukukçuların ileri sürdükleri akli gerekçeleri de şöyledir: Allah Kur’anda mazmaza ve istinşakı farz kılmamıştır. Hz. Peygamber de farz kılmamıştır. Mazmaza ve istinşakın farz olduğu konusunda fukaha arasında oluşan bir icmâ da bulunmamaktadır. Bir fiilin farz olabilmesi ancak bu üç yoldan biriyle mümkündür. Kur’an, sünnet ve icmâda mazmaza ve istinşakın farz olduğu sabit

³⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 861, I/538; Zeylei, *Nasbu’r-râye*, I/492.

³⁹ Nevevî (676), *el-Mecmû’*, I/401-402; Karâfî, (684/1285), *ez-Zahira*, I/274-275.

⁴⁰ Zencânî, *tahrîcû’l-fürû’ ale’l-usûl*, s. 58.

⁴¹ Zencânî, *tahrîcû’l-fürû’ ale’l-usûl*, s. 59.

⁴² Hadis için bkz. müslim, Tahâre, 56, I/223; Ebû Dâvûd, Tahâre, 29, I/44; Nesâî, Ziyet, 48, VIII/126.

⁴³ İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu’l-kebir*, I/156-157; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, I/251 vd.

⁴⁴ Mazmaza ve istinşakın da içerisinde bulunduğu *on şeyin fitrattan olduğunun* bildiren hadisteki “fitrat” lafzının Şafîîler tarafından “sünnet” olarak algılandığına dair bkz. Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebir*, XIII/431. Bkz. İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu’l-kebir*, I/156-157; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, I/251 vd; İbnü’l-Hümâm, (861/1456), *Fethu’l-kadir*, I/57.

olmayınca, o şeyin farz olduğuna hükmedilmesi doğru olmaz⁴⁶. Özetlemek gerekirse bu görüşte olan fukahaya göre mazmaza ve istinşakı emreden özel ve sarih bir nass yoktur. İleri sürülen hadisler delil teşkil edemeyecek nitelikte zayıftır, zayıf olmadıkları varsayılsa bile bu fiillerin farz değil de, ancak sünnet hükmünde oldukları konusunda delil teşkil ederler. Peygamber'in bir fiili sürekli yapması o fiilin farz olduğunun gerekçesi olamaz. Fukahanın bu konuda görüş ayrılığı içerisinde olmaları da mazmaza ve istinşakın farz hükmünde olmadığına açık göstergesidir.

D- Abdest ve Gusülde Mazmazanın Sünnet, İstinşakın Farz Olduğu Görüşü

Davûd (270/883), Ebû Ubeyd, Ebû Sevr (240/854) ve İbnü'l-Münzir (318/930) bu görüşü taşımaktadırlar. Yani bu hukukçulara göre abdest ve gusülde istinşak farz, mazmaza ise sünnettir. Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü de bu yöndedir⁴⁷.

Bu görüşte olan hukukçular düşüncelerini Hz. Peygamber'in "*Sizden biriniz abdest aldığı anda, burun deliklerine su çekip, sonra onu sümkürerek temizlesin*"⁴⁸ hadisiyle temellendirmeye çalışmışlar ve istinşak konusunda özel nass bulunduğunu iddia etmişlerdir⁴⁹. Bu fakipler Hz. Peygamber'in mazmaza yaptığını fakat emretmediğini, istinşak yaptığını ve emrettiğini iddia ederek, ağzın yıkanması konusuna atıfta bulunarak, sarahaten emretmediği sürece Peygamber'in fiillerinin sünnet hükmünde olduğu görüşüne yer verirler⁵⁰. Oysaki ağzın içinin yıkanmasını/mazmaza emreden hadisler de mevcuttur⁵¹. Bu hukukçuların gerekçelerinden biri de burun deliklerinin sürekli açık bulunması, ağız gibi kapanmasını sağlayacak bir kapağın bulunmaması hususudur. Burun deliklerinin sürekli açık bulunması onlara göre iç kısmın yıkanmasının farz hükmünde olmasının gerekçesidir⁵².

⁴⁶ İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/12; a.mlf, *et-Temhid*, IV/35; Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V/213.

⁴⁷ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, I/103; İbn Hazm, (456/1064), *el-Muhallâ*, I/295-296.

İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/11-13; a.mlf, *et-Temhid*, IV/34; İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; Nevevî (676), *el-Mecmû'*, I/400; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî'*, I/196-197; Ebû 'yâd, *el-İnâm Dâvûd ez-Zâhiri ve eserühü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 239 vd.

⁴⁸ İbn Abdilberr (463), *el-İstizkâr*, II/11-13; a.mlf, *et-Temhid*, IV/34; İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğni*, I/132-133; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; Nevevî (676), *el-Mecmû'*, I/400; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî'*, I/196-197.

⁴⁹ İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî'*, I/196-197.

⁵⁰ Kurtubî, (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V/213.

⁵¹ Bkz. Dârekutnî, Sünec, I/84-86; Şevkânî, (1250/1834), *Neylül-evtâr*, I/178, 182.

⁵² İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, I/156-157; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî'*, I/196-197.

E- DEĞERLENDİRME

Abdest ve gusülde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanmasına ilişkin olarak İslâm hukukçularının bir görüş birliği içerisinde olmadıkları görülmektedir. Bu ihtilafın, ilgili konunun hükmünü farklı kılması doğaldır.

Gerek abdestte, gerekse hem abdest hem de gusülde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkanmasının farz hükmünde olduğu görüşünde olan Hanefî ve Hanbelî hukukçularının temel aldıkları deliller doğrudan ve sarıh olarak mazmaza ve istinşakın farz olduğunu ifade etmemektedir. Bu fakihler ilgili nassların delalet ve işaretinden hareketle ve yorumla bu sonuca ulaşmışlardır. Mazmaza ve istinşakın farz olduğunu bildiren kesin bir delil bulunması halinde hukukçular arasında ihtilafın olması da söz konusu olmazdı. Dolayısıyla mazmaza ve istinşak'ın farz olduğu hükmü, kesin delille sabit olmayan, inkarı halinde kişinin imanının tehlikeye gireceği "itikadî farz" olmayıp, ictihada dayanan "zannî" veya "amelî" farzdır.⁵³

Ağız içinde deri, burnun içerisinde kılların bulunmasının, bu yerleri vücudun dış kısmına dahil etmek için yeterli bir gerekçe olmadığı kanaatindeyiz. Bu fakihlerin ağız ve burnun iç kısmını bir yönüyle vücudun iç kısmından, bir yönüyle de dış kısmından saymaları, ilgili kısımların yıkanmasının farz hükmünde olmasına pek imkan vermemektedir.

Emir sıygasıyla talep edilen her hususun mutlaka vücut ifade etmeyeceği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda⁵⁴ ve mazmaza-istinşak konusunda mevcut bütün rivayetler bütünüyle bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, mazmaza ve istinşakın "farz" hükmünde olduğu sonucuna kolayca ulaşmak mümkün değildir. Nitekim bir hadislerinde Hz. Peygamber'in bölüğü çağındaki her fert açısından Cuma guslünün farz/vacip olduğunu ifade etmesi⁵⁵ cumhuriyet oluşturulan fukaha tarafından hakikî anlamda farz olarak değil, İslâm'ın temizlik konusundaki hassasiyetinin bir yansıması olarak bu gusle "aşırı bir teşvik" olarak algılanmış ve sonuçta Cuma guslünün sünnet olduğuna hükmedilmiştir.⁵⁶

Hız. Peygamber'in mazmaza ve istinşakı sürekli yaptığı ve terk etmediği, dolayısıyla bu yıkamanın farz olduğu şeklinde ileri sürülen görüşün de yeterli olmadığı düşüncesindeyiz. Zira Hz. Peygamber'in bütün hayatı boyunca ısrarla yaptığı ve terk etmediği bir takım fiil ve ibadetler bulunmaktadır ki, bunların farz olmadığı herkesçe bilinen bir husustur. Sabah namazının sünneti bu konuda verilebilecek somut örneklerden biridir. Bu namaz sünnet namazların en kuvvetlisi

⁵³ Bkz. Şeyhzâde, *Mecmau'l-enhur*, I/17; Dönmez, "Farz", *DİA*, XII/184.

⁵⁴ Emrin delaleti hk. bkz. Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, I/253 vd; Zerkeşi (794/1392), *el-Bahrü'l-muhît*, II/342 vd; Ebû Zehra, *Usûl*, 161-168; Zeydân, *el-Veciz*, 292-300; Şâkir el-Hanbelî, *Usûl*, 60-71; Ögüt, "Emir", *DİA*, XI/119-120.

⁵⁵ غسل الجمعة واجب على كل محتلم Buhârî, Cumua, 2, I/212; Müslim, Cumua, 5, I/580; İbn Mâce, Salât, 80, I/346; Dârimî, Salât, 190, I/299; San'ânî, (1182/1768), *Sübüli's-selâm*, I/87. Bir başka hadislerinde de Hz. Peygamber, انا جاء احكم الجمعة فليغتسل Bkz. Buhârî, Cumua, 2, I/212; Müslim, Cumua, 2, I/579; İbn Mâce, Salât, 80, I/346; Salât, 83, I/349; Dârimî, Salât, 190, I/255; Ahmed b. Hanbel, I/330, II/57.

⁵⁶ San'ânî, (1182/1768), *Sübüli's-selâm*, I/87; Şevkânî, (1250/1834), *Neyli'l-evtâr*, I/290-296; Tenanevî, *I'lâü's-sünen*, I/230 vd.

olup, ne ikamet, ne de yolculuk hallerinde Hz. Peygamber bu namazı asla terk etmemiştir⁵⁷. Hasan el-Basrî dışında hiçbir fakih bu namazın farz olduğunu iddia etmemiştir⁵⁸. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bir fiili sürekli yapması, sarih ve özel bir nass bulunmadıkça onun farz olmasının gerekçesini oluşturamaz⁵⁹.

Dikkat çeken bir diğer husus da, Hanefiler'in nafilâ gusülde mazmaza ve istinşakı sünnet kabul etmeleridir⁶⁰. Kanaatimize göre bir fiil farz olan gusülde farz ise, nafilâ olan gusülde de farz olmalıdır. Zira bir ibadetin nafilâ olması, o ibadet içerisinde bir takım farz, vacip ve sünnet gibi fiillerin olmasına engel teşkil etmez. Yani nafilâ bir amelin bütün fiillerinin de nafilâ olması diye bir durumun söz konusu olması mümkün değildir. Nitekim nafilâ bir namazın ayrıca farz, vacip vb. gerekleri bulunmaktadır. Bu itibarla farz bir gusülde ağız ve burnun içinin yıkanması farz ise, bu fiilin nafilâ bir gusülde de farz olması açıktır.

Bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, abdest ve gusül namaz, tavaf, Kur'an okuma, tilavet secdesi vb. ibadetlerin ifa edilebilmesinin zorunlu şartlarıdır. Abdest ve gusül bulunmaksızın bu ibadetlerin ifası ve sahih olması söz konusu değildir. Aynı şekilde abdest ve gusülün farzlarından sayılan bir fiilin yokluğu veya eksikliği, bu fiillerle ifa edilmesi zorunlu olan ibadet ve vecibelerin temelden batil ve geçersiz olmasının da gerekçesini teşkil edecektir. Dolayısıyla gerek abdestte gerekse gusülde mazmaza-istinşakın farz kabul edilmesi durumunda, bu vecibelerin yerine getirilmemesi veya çeşitli şekillerde suyun nüfuzuna engel teşkil eden yemek artığı ve katı kirlerin bulunması veya bir anlayışa göre diş dolgusu, kaplatma vb. tedavilerin gusle⁶¹, hatta Hanbelîlere göre abdeste engel teşkil etmesi abdest ve gusülle bağlantılı tüm ibadet ve fiiller temelden geçersiz hale gelecektir.

Bu konuda sarih ve kat'î özel bir nassın bulunmaması, delil getirilen hadislerin zayıf oluşu, İslâm hukukçularının ittifak içerisinde olmamaları, hatta mezhep kurucusu Ahmed b. Hanbel'in bu konuda birbirinden farklı üç dört ayrı görüşe sahip olması gibi hususlar, mazmaza ve istinşakın farz olmadığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir. İslâm Hukuku'nun en temel özelliklerinden birinin "kolaylaştırma ve zorluğu kaldırma" olduğundan hareketle⁶², fertlerin abdest, gusül ve ibadetlerinde tereddüt içerisine düşerek bunalıma sürüklenmemeleri için mazmaza-istinşak fiillerinin sünnet hükmünde olmasının daha isabetli olacağı kanaatini taşıyor ve bu görüşte olan hukukçuların gerekçelerinin daha kuvvetli olduğunu düşünüyoruz. Bu fiiller İslâm'ın temizliğe onu *imanın yarı sayacak*

⁵⁷ San'ânî, (1182/1768), *Sübülü's-selâm*, II/4.; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III/26 vd.

⁵⁸ San'ânî, (1182/1768), *Sübülü's-selâm*, II/4.; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III/26 vd; Bâbertî, (786/1384), *el-İndâye ale'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr* ile birlikte), I/440; İbnü'l-Hümâm. (861/1456), *Fethu'l-kadîr*, I/438-439; Haskelî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, II/14; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II/14; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, II/41.

⁵⁹ Bkz. Şeyhzâde, *Mecmau'l-enhur*, I/11.

⁶⁰ İbn Nuceym, (970/1562), *el-Bahru'r-râik*, I/47; Haskelî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, I/151; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I/151.

⁶¹ Diş dolgusu ve kaplatmanın gusle engel teşkil ettiği konusunda bkz. Gümüş, *Tam İlmiyal Seâdet-i Ebediyye*, s. 132-148.

⁶² Bkz. Muhammed Hudarî, *Târihu'l-teşri'ü'l-İslâmî*, s. 13-14; Şerefüddin, *Târihu'l-teşri'ü'l-İslâmî*, s. 68.-69; Serîti, *Târihu'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 34-36.

*derecede*⁶³ verdiği aşırı önem çerçevesinde ve bir ibadet anlayışı içerisinde mutlaka ifa edilmeli, ama abdest ve guslü gerektiren pisliğin hakikî ve maddî anlamda bir pislik değil de, hükmî veya itibarî anlamda bir kirlilik⁶⁴ olduğunu dikkate alarak, mazmaza ve istinşak ameliyelerinin farz derecesine çıkarılmak suretiyle ferdin bu fiillerle bağlantılı ibadetlerinin temelden batıl olduğuna hükmedilmemelidir.

II- ABDEST-GUSÛL VE DİŞ TEDAVİSİ (Dolgu, Kaplama, Kron, Protez vb.)

Hanefîler'in gusülde, Hanbelilerin ise hem abdest hem de gusülde ağız ve burnun iç kısımlarının yıkınmasını farz kabul etmeleri, yıkınması gerekli organlarda, bu arada ağzın ve burnun içerisinde çeşitli nedenlerle suyun ulaşmadığı kuru bir yerin kalmamasını da zorunlu kılmaktadır. Bu yaklaşıma göre sakız, zambak, suyu geçirmeyen yemek kırıntıları vb. maddelerin abdest ve guslün sıhhatine engel teşkil edeceği açıktır⁶⁵. Hanefî ve Hanbelî mezhebindeki yaklaşımlar bu şekilde olunca, bunun doğal sonucu olarak ülke nüfusunun büyük bir kesimini teşkil eden Hanefî mezhebine mensup kişilerin dolgu, kaplama, köprü vb. dış tedavilerinin de, cevaz verilmemesi halinde, gusle engel teşkil edeceği yönündeki kanaat ve kaygılar devam edecektir. Mazmaza ve istinşakın sünnet-i müekkede hükmünde olduğu kanaatini taşımakla birlikte, mezhep disiplini içerisinde hareket eden ve bu konuda aşırı hassasiyeti bulunan şahısların bu konudaki tereddüt ve kaygılarını gidermek de büyük önemi haizdir. Bu konudaki yoğun sorular ve arayışlar meselenin güncelliğini koruduğunu göstermektedir⁶⁶. Çalışmamızın bu bölümünde toplumun hemen her ferdini yakından ilgilendiren dış tedavisinin (dolgu, kaplama, kron vs) ilgili mezhepler açısından abdest ve gusle engel teşkil edip etmeyeceği hususu araştırılarak, bir değerlendirmeye gidilecektir.

A-Dış Tedavisinin Hukukî Dayanağı

Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîne dayanan rivayetler dış tedavisinin hukukî dayanağını teşkil etmektedir. Bazı hadis külliyyatında bu konudaki rivayetler "*dışlerin altınla tutturulması*" başlığı altında verilmektedir⁶⁷. Bu rivayetler daha çok Külâb savaşında burnu kopan Arfece ile ilgilidir. Rivayete göre Cahiliye döneminde vuku bulan Külâb savaşında Arfece b. Es'ad'ın burnu kesilir. Bunun üzerine Arfece önce gümüş bir burun edinir. Fakat bu gümüş burnun zamanla koku yapması üzerine, Hz. Peygamber Arfece'ye altından bir burun edinmesini

⁶³ Hadis için bkz. Dârimî, *Vudû*, 2, I/132; Ahmed b. Hanbel, V/342-344.

⁶⁴ Bu konuda bkz. Yaran, "Hades", *DİA*, XV/1; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, I/149, 207.

⁶⁵ İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğnî*, I/132-133, 249 vd; İbnü'l-Hümâm, (861/1456), *Fethu'l-kadir*, I/56; İbn Müllîh, (884/1479), *el-Mübbid*, I/196-197; Behûti, (1052/1642) *Keşşâfî'l-kmâ'*, I/96, 154-155; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I/13; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I/152.

⁶⁶ Bkz. İzmîrli, "Dış Doldurmak Meselesi", *Sebîlî'r-reşâd*, C. XII, Sy. 289, s. 44; a. mlf, "Yine Dış Doldurmak Meselesi", *Sebîlî'r-reşâd*, C. XII, Sy. 302, s. 278-279; Hacı Hüseyin Hüsnî *Bârîka-i hakikat*, I-24 Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, I/323 vd; Güneç, *Güntümüz: Meselelerine Fetvalar*, I/129-130; Beşer, *Fıkıh Penceresinden Sosyal Hayatımız*, I/178; Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkıhı*, IV/63-67.

⁶⁷ Bkz. Ebû Davûd, *Hâtem*, 7, IV/434; Tirmizî, *Libas*, 31, IV/240.

B- GÖRÜŞLER

1-Diş Tedavisinin Abdest ve Gusle Engel Teşkil Etmeyeceği Görüşü

Hem abdest, hem de gusülde mazmaza ve istinşakın farz hükmünde olduğu görüşünde olan Hanbelî hukukçularla, sadece gusülde farz olduğunu ifade eden Hanefî hukukçularının dış tedavisi konusundaki yaklaşımları şöyledir:

Hanefî fukahasının tamamı sallanan bir dişin gümüşle tutturulmasının cevazı noktasında görüş birliği içerisindeyler.⁷⁶ Ebû Hanîfe (150/767), gümüşün kokması nedeniyle altından bir burun edinilmesine cevaz verirken, dişte böyle bir durumun yani kokmanın söz konusu olmaması gerekçesiyle dişlerin altınla tutturulmasına cevaz vermemiştir.⁷⁷ Ebû Hanîfe'nin gerekçeleri arasında şu görüşler de yer almaktadır: Esasında hem altın hem de gümüşün kullanılması (erkeklerin gümüş yüzük, kadınların ise hem altın hem de gümüşü zinet eşyası olarak kullanmaları dışında) yasaktır. Zaruret söz konusu olduğunda ise o zaruret yasağın asgarisi ile telafi edilmelidir. Bu da gümüşle olur. Dolayısıyla dişin tutturulması gümüşle telafi edildiğinde altının kullanılması yasaktır.⁷⁸ Ayrıca Ebû Hanîfe dişin buruna kıyasını yanlış görerek, Hz. Peygamber'in bunu sadece Arfece'ye özgü kıldığını iddia etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Zübeyr b. Avvâm ile, Abdurrahman b. Zübeyr'in ipekli giyinmelerine onların vücutlarındaki alerji nedeniyle ve sadece onlara özgü olmak üzere izin vermiştir.⁷⁹ Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin diş tedavisinde altın kullanılmasının bir sakıncası olmadığına dair görüşü olduğu da nakledilmiştir.⁸⁰

İmam Muhammed (189/805) ise hastalıklı bir dişin gümüşle olduğu gibi altınla da tutturulabileceğine cevaz vermiştir.⁸¹ Ebû Yusuf (182/798)'un da biri Ebû Hanîfe'nin, diğeri de İmam Muhammed'in görüşü doğrultusunda iki farklı görüşe sahip olduğu nakledilmiştir.⁸² Bu görüşler yanında bütün Hanefî hukukçularının gerek gümüş gerekse altınla diş tedavisinin cevazı konusunda aynı görüşte oldukları da bildirilmiştir. Hanefîler'in müctehid hukukçusu Kerhî (340/952) altınla dişin

⁷⁶ Şeybânî, *el-Câmiü's-sağır*, s. 477; Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, VI/524; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/336; İbn Âbidîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*, VI/362; Leknevî (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, s. 477.

⁷⁷ Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, VI/524; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/336; İbn Âbidîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*, VI/362; Leknevî (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, s. 477.

⁷⁸ Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, VI/524; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/336; İbn Âbidîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*, VI/362; Leknevî (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, s. 477.

⁷⁹ Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16;

⁸⁰ Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134.

⁸¹ Şeybânî, *el-Câmiü's-sağır*, s. 477; Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, VI/524; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/336; İbn Âbidîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*, VI/362; Leknevî (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, s. 477.

⁸² Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü's-sanâi'*, VI/524; Zeylei, (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik*, VI/16; Aynî, (855/1451), *el-Binâye*, XI/134; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/336; İbn Âbidîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr*, VI/362; Leknevî (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, s. 477. Ayrıca bkz. İzmirli, "Diş Doldurmak Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, C. XII, Sy, 289, s. 44; a. mlf, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, C. XII, Sy, 302, s. 278-279.

sabitleştirilmesinin caiz olduğunu bildirmiş ve bu hususta bir ihtilaftan bahsetmemiştir⁸³.

Yukarıda verilen rivayetleri temel alan Hanbelî hukukçular da zaruret halinde bir şahsın altından burun edinmesinin mubah olduğu gibi, Ahmed b. Hanbel'e göre düşme tehlikesi bulunan bir dişin altınla tutturulmasının da caiz olduğunu ifade etmişlerdir⁸⁴.

Bu bilgiler ışığında anlaşılan o ki, fukaha diş tedavisinin gusle engel teşkil edip etmeyeceğini tartışmamış, tartışma daha çok hasta bir dişin altınla tedavisinin caiz olup olmayacağı etrafında yoğunlaşmış, sonuçta mesele zaruret kapsamında değerlendirilerek cevazına hükmedilmiştir. Gümüş ve benzeri maddelerle yapılan diş tedavilerinin cevazı noktasında bir sakınca görülmedikçe, bu kabil tedavilerin abdest veya gusle engel teşkil etmeyeceği evleviyetle ortaya çıkar⁸⁵. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse fakihler diş tedavisi konusuna abdest veya gusül açısından caiz olup olmayacağı noktasından değil, bu tedavinin altınla mı gümüşle mi yapılmasının caiz olacağı noktasından yaklaşmışlardır. Ağzın ve burnun iç kısmının yıkanmasının farz hükmünde olduğunu kabul eden bu fakihler, bu tedavinin abdeste veya gusle engel teşkil ettiği düşüncesinde olsalardı, meseleye önce bu açıdan yaklaşırlardı, mantıklı olan da budur. Oysaki onlar meseleyi sadece tedavinin altınla mı yoksa gümüşle mi olması gerektiği açısından ele almışlardır ki, bu yaklaşım tedavinin abdest veya gusle engel teşkil etmediğinin somut göstergesidir. Günümüz diş hekimliği uygulamalarında artık altına alternatif malzemeler oldukça çoğaldığından, altın malzeme kullanılmaya zorunluluğu kalmamış, dolayısıyla varsayılabilecek fikhî engel de kendiliğinden kalkmıştır⁸⁶.

2- Diş Tedavisinin Abdest ve Gusle Engel teşkil Edeceği Görüşü

Diş tedavisinin daha doğrusu kaplama, dolgu, protez vb. çeneye sabitleştirilen ve abdest ve gusül de dahil ağızda sürekli bulunan maddelerin Hanefî mezhebine göre gusle engel teşkil ettiği görüşünde olan müellif veya kişilerin ileri sürdükleri gerekçeleri özetle şöyledir:

Hanefî mezhebinde dişlerin arası ve diş çukuru ıslanmazsa gusül tamam olmaz, dolayısıyla kişi cünüplükten kurutulamaz. Bu itibarla altın, gümüş ve diğer necis sayılmayan maddelerden yapılan kaplama ve dolguların altlarına su geçmeyince, Hanefî mezhebi fukahasının tamamına göre gusül abdesti caiz olmaz. Kaplama ve dolgu sargıya benzetilemez.

Ağzında kaplama veya dolgu bulunan kimse abdest, gusül ve namazda Şafîi veya Mâlikî mezhebini taklit etmesi gerekir. Cünüplüğü ancak o zaman kalkabilir.

⁸³ Kâsânî, (587/1191), *Bedâiü 'sanâi'*, VI/524.

⁸⁴ İbn Kudâme, (620/1223), *el-Muğnî*, II/607-608; X/341; İbn Kudâme el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir*, II/620;156-157; İbn Müflih, (884/1479), *el-Mübdî*, II/1373-374; Behûti, (1052/1642) *Keşşâfî'l-kınâ*, II/238-239.

⁸⁵ Bkz. Beşer, *Fıkıh Penceresinden Sosyal Hayatımız*, I/179,181.

⁸⁶ Akşit, *İslâm'da Diş Ahkâmı*, s. 29-31.

Dişlerin yıkınması konusunda özel ayet ve hadis bulunmadığı gerekçesini ileri sürerek, diğer şer'î delilleri görmezlikten gelmek mezhepsizlik demektir. Ayet ve hadislerden hüküm çıkaracak alim bu gün yok gibidir.

Fıkıh kitaplarında geçen "tadbîb" kavramı kaplatma anlamı taşımayıp, şerit ve enli bir nesneyle bir şeyi sarmak anlamına gelmektedir. Yoksa bütün yüzeyi kaplamak değil, metal bir şerit ile çevirmek demektir. Diş altın veya gümüş şerit ile bağlandığında bu telin altına su geçeceği gibi, çıkarılması da mümkündür. "Tadbîb" kelimesine kaplatma anlamı vermek gerçek bir din adamının vereceği bir fetva olamaz. Fıkıh kitaplarında çürüyen dişlerin doldurulmasının veya kaplatılmasının caiz olduğuna dair bir kayıt bulunmadığı gibi, bu işlemlerin altın veya gümüşle yapılabileceğine dair bir görüş de yoktur. Fıkıh bilgisi az olanlar veya müctehidlerin açıklamalarını anlamayanlar sallanan diş bağlamakla veya takma diş yaptırmakla diş kaplatma veya doldurmayı birbirine karıştırıyorlar ve üstelik bir de bu görüşlerini zaruret ilkesine dayandırıyorlar. Diğer taraftan hicrî dördüncü yüzyıldan sonra icthad yetkisini haiz ulemanın yetişmediği konusunda bilginler görüş birliği içerisindedirler. Bütün bunlara rağmen uzman bir doktor gerek görür ve diş kaplama veya dolgu şeklinde tedavi ederse bu durum zaruret kapsamına sokularak, çözüm getirilemez. Zira Mâlikî ve Şafî mezhebine göre ağzın içerisinin yıkınması farz olmadığından, bu konumdaki şahıslar bu mezhepleri taklit ederler. Bu mezheplerde de çıkış yolu olmasaydı, ancak o zaman zaruretten bahsetmek söz konusu olurdu⁸⁷.

C- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Diş tedavisiyle ilgili hükümlere dayanak teşkil eden sahabe ve tabiîne ait görüş ve uygulamalar yanında, Hz. Peygamber'e ait iki hadisin oldukça belirleyici olduğunu düşünüyoruz. Bu hadislerde kırık dişlerden bahsedilmekte, hadislerden birinde (انبت) kelimesi geçmektedir ki, bunun anlamı dişin kırılması ve ufalması demektir. Kırılan veya ufalan dişin tedavisi ancak kaplama yapılmasıyla mümkün olur. Kaplama yapılan bir dişin altına su geçirmeyeceği de açıktır. Tarihi M. Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan diş hekimliği tarihinin⁸⁸ Hz. Muhammed (a. s.) Peygamber ve sahabe dönemine ait kısmının açığa çıkarılması, bu konunun vuzuha kavuşmasına da önemli katkıda bulunacaktır. Gerek Hz. Peygamber, gerekse daha sonraki sahabe ve tabiün dönemlerinde diş tedavisinin kaplama veya tutturma yöntemleri kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Mevcut rivayetler, bu kabil tedavilerin öteden beri bilinir ve uygulanır olması, ayrıca fukahadan bu gibi tedavi şekillerinin abdest ve gusle engel teşkil ettiğine dair bir görüşün mevcut olmaması, bizim bu kanaate varmamıza etki eden gerekçeler arasındadır. Diğer taraftan dişini altınla tutturana veya altın diş edinen bu kimselerin ne abdest, ne de gusülde bu dişlerini çıkarmalarının zorunlu/vacip olduğuna dair bir emir veya fikhî bir icthad bulunmadığı gibi, bu şahısların takma veya kaplama dişlerini abdest ve gusül esnasında çıkardıklarına dair bir nakil veya kayıt da mevcut değildir. Sahabe ve tabiün bir yana, Peygamber gibi

⁸⁷ Gümüş, *Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye*, s. 133-136, 142-148. Krş. İzmirli, "Diş Doldurmak Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, C. XII, Sy. 289, s. 44; a. mlf, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, C. XII, Sy. 302, s. 278-279.

⁸⁸ Bkz. Noras, *Diş Hekimliği Tarihi*, s. 1-2; Akşit, *İslâm'da Diş Ahkâmı*, s. 4.

teşrî' makamında bulunan bir şahsiyetin bu denli önem arz eden bir konuda belirleyici bir hüküm vazetmemesi düşünülemez. Aynı şekilde kulaklardaki küpe delikleri, küpelerin ve dar yüzüklerin suyun nüfuz etmesi için mutlaka hareket ettirilmeleri, sünnette kesilmesi gerekli derinin iç kısmı, göz kapaklarının altı, göbek çukuru ve tırnak altındaki kirlerin abdest ve gusüldeki fikhî durumunu olabildiğince ince noktalarına kadar ele alan fukahanın⁸⁹ bu meselede yani dolgu, kaplama vs. abdest veya gusle engel teşkil edip etmediği hususuna -şayet farz hükmünde olsaydı- hiç dokunmamış olmaları da düşünülemezdi. Buradan çıkan sonuç, kaplama veya dolgu vb. şekillerdeki diş tedavileri ve bunların abdest ve gusle engel teşkil etmediğinin hem Peygamber dönemi, hem de fikhî ichtihad ve eserlerin tedvin edildiği dönemlerde bilinen bir husus olduğudur.

“Tadbîb-تضييب” kelimesinin kaplama anlamına gelmediği şeklindeki eleştirilere gelince, bu kelimenin başka anlamları yanında birinci derecede anlamı “kaplatmak, bir şeyi içi içe geçirmek”tir⁹⁰. İzmirli İsmail Hakkı (1366/1946) “tadbîb” kelimesine “dişlerin bağlanması, yapıştırılması ve kaplanması” şeklinde bir açıklama getirmiştir ki bizim de benimsediğimiz bir izahdır⁹¹.

Diş tedavileri hastalığın şekli ve niteliğine göre, çıkartılıp takılabilen protezler şeklinde olabileceği gibi, dolgu ve kaplama gibi daimi tedavi şeklinde de olabilir. Sadece çıkartılıp geri takılabilen protezlere cevaz verip, diğerlerine cevaz vermemek insanları sıkıntıya sokar. “Dişsiz bölgelerin köprü gibi sabit protezlerle değil de takma çıkarma (müteharrik) protezle yani çelik damakla tamamlanmasını şart koşamayız. Çünkü köprü endikasyonu olan bir vakaya müteharrik bir protez uygulamak tıbbî uygulama açısından yanlıştır.”⁹² Diğer taraftan diş çürükleri bir sert doku yarasıdır. Yara elde, kolda, ette olduğu gibi, midede, gözde, kemikte ve dişte de yara olur. Daha sağlıklı yaşamak, organların korunması ve ağrısız bir hayat sürdürülebilmesi için, çürük dişlerin doldurulması tıbbî bir zorunluluktur⁹³. Çünkü diş çürüklerinin, diş iltihaplarının ve diğer diş hastalıklarının bütün organizmayı tehdit ettiği hemen herkesin malumudur. Dişe bağlı rahatsızlıkların neden olduğu önemli hastalıklar arasında sinüzit, enfeksiyonlar ve Osler hastalığı/endokardit yani kalp içi zarı iltihabı, iltihaplı romatizmalar, impedigo ve pelad adı verilen deri enfeksiyonları, sindirim sistemi hastalıkları, göz bebeği genişlemesi, görme keskinliğinin azalması nörotik göz kapanması gibi göz hastalıkları ve nefrit (böbrek iltihabı) gibi vakalar sayılabilir⁹⁴. Başka hukukî bir gerekçe bulunmasa dahi, başlı başına bu sayılan sağlık nedenlerinin fikhî açıdan bu kabil tedavilerin cevazının yeterli gerekçesini oluşturacağı kanaatindeyiz.

⁸⁹ Aynı, (855/1451), *el-Binâye*, 1/254-255; İbnü'l-Hümâm, (861/1456), *Fethu'l-kadir*, 1/56-57; Meydânî (1289/1881), *el-Lübâb*, 1/20-21.

⁹⁰ القب والتضييب: تغذية الشيء ودخول بعضه في بعض. ضيبت الخشب ونحوه: المته الحليد Arab. 1/540/541. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/540/541.

⁹¹ İzmirli, “Diş Doldurmak Meselesi”, *Sebîlü'r-reşâd*, C. XII, Sy. 289, s. 43.

⁹² Akşit, *İslâm'da Diş Ahkamı*, s. 20.

⁹³ Akşit, *İslâm'da Diş Ahkamı*, s. 11-12.

⁹⁴ Hartı, *Endodontics in Clinical Practice*, s. 10 vd; Bağcı-Tekkök, *Klinik Uygulamada Endodonti* (Tercüme), s. 8 vd; Uzel, *Ailenin Diş Sağlığı*, s. 77 vd; “Diş”, *Sağlık Ansiklopedisi*, II/460.

Diş dolgusu veya kaplatılması diğer yaralardaki "sargı"ya benzetilerek, sargıyla ilgili hükümlerin bu meselede de aynen geçerli olacağı ifade edilmiştir ki⁹⁵, bizce de bu görüş oldukça isabetlidir. Bütün fıkıh eserlerinde ne tip bir yara olursa olsun (dış çaruklarının sert doku yaraları olduğu az önce belirtilmişti), açık tutulması veya sudan zarar görmesi söz konusu olduğunda, bu yaraların sargıyla korunacağı ve olay devam ettiği sürece yaranın üzeri açılmaksızın bu sargı üzerine meshedileceği hususu tafsilatlı bir şekilde yer almaktadır. Yaranın ömür boyu sürmesi halinde de aynı durum söz konusudur⁹⁶. Sargının mutlaka bez parçası veya tahta cinsinden olmasını zorunlu görmek yanlıştır. Zira günümüzde deriye benzer, metalden, fermuarlı vs. çok çeşitli sargılar vardır ve bunların çoğu da su geçirmez niteliktedirler⁹⁷.

Bütün bu veriler bütünüyle bir değerlendirilmeye tâbi tutulduğunda hangi tip ve şekilde olursa olsun, diş tedavilerinin abdest ve gusle bir engel teşkil etmeyeceği düşüncesindeyiz. Hz. Peygamber'den ulaşan rivayetler, bazı sahabî ve tabiiilerin dişlerini kaplatma veya çeşitli şekillerde tutturmaları, bu tedavi şekillerine fıkıh ekollerinin cevaz vermeleri, ayrıca İslâm Hukuku'nun, korunmasını zorunlu gördüğü temel maslahatların ilk sırasında yer alan hayatın dolayısıyla sağlığın korunması ilkesi⁹⁸ bizi bu kanaate varmaya sevk eden gerekçelerdir⁹⁹. "**Yasak olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça, eşyada asıl olanın ibâhe olduğu**"¹⁰⁰ şeklindeki ilkenin İslâm Hukuku'nun yerleşik kuralları arasında¹⁰¹ olduğunu da belirtmekte yarar görmekteyiz. Bildiğimiz kadarıyla diş tedavilerinin abdest ve gusle engel teşkil ettiğini ifade eden ne bir nass, ne de oluşmuş bir icmâ mevcut değildir. Çünkü bu denli önem arz eden bir hususta ne Peygamber'in, ne sahabenin ve ne de müctehidlerin sessiz kalmaları düşünülemez.

Sonuç olarak diyebiliriz ki dolgu, kaplama, kron vb. her çeşit diş tedavileri abdest ve guslün sıhhatine engel değildir. Mezhep disiplinine uyma hassasiyeti içerisinde bulunan şahısların bu konuda başka bir mezhebi taklit etmeleri için bir neden bulunmamaktadır. İnsanları böyle bir anlayışa yöneltmenin, kişileri zora sokmanın değişik bir şekli olduğunu düşünüyoruz.

⁹⁵ Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1/334; Beşer, *Fıkıh Penceresinden Sosyal Hayatımız*, 1/181; Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, 1/164; Akşit, *İslâm'da Diş Ahkamı*, s. 12-13.

⁹⁶ Sargı ve hükümleri hakkında bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/73-74; "Cebire", *el-Mevsüatü'l-fıkhiyye*, XV/106-112; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletihü*, 1/345-357.

⁹⁷ Akşit, *İslâm'da Diş Ahkamı*, s. 12-13.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/7 vd; Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 29 vd; Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 257; Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 81 vd; Aydın, *Mukayeseli Hukukta İşkence*, s. 31-32; Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Müessir Fiiller*, s. 28.

⁹⁹ Mazerete binaen diş takturma, doldurtma ve kaplatmanın guslün sıhhatine engel teşkil etmediği hususunda DİB. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun da fetvası bulunmaktadır. Bkz. *Fetvalar*, s. 15. Ayrıca bkz. Bin Bâz-İbn Useymin-İbn Cebir, *Fetâvâ İslâmiyye*, 11/342.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 66; Hamevî, *Çamzu uyüni'l-besâir*, 1/223-224; Bilmien, *İstulâhât*, 1/298; Nedvî, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, s. 121-122; Bürnü, *Mevsüatü'l-kavâid*, 11/115; Hallâf, *İlmi usûli'l-fikh*, s. 91-92.

¹⁰¹ Hamevî, *Çamzu uyüni'l-besâir*, 1/223-224; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/289.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülaziz Buharî** (730/1330), *Keşfu'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî) Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1414/1994 (Keşfu'l-esrâr).
- Akşit**, *İslâm'da Dış Ahkamı ve Dış Hekiminin Sorumluluğu* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Ü. Sos. B. Enst, Sakarya, 1997 (İslâm'da Dış Ahkamı).
- Ali Haydar Efendi** (Büyük) (1321/1903), *Usûl-i Fıkıh, Dersleri*, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, ty.
- Armağan**, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yayınları, Ankara, 1987.
- Aynî**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* Dâru'l-fikr, I-XII, Beyrut, 1411/1990 (el-Binâye).
- Azîmâbâdî**, Ebu't-Tayyib Muhammed (1273/1856) *Avnî'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XIV+Fihrist, Beyrut, 1419/1988.
- Bağcı**, Şerif Bayazıt-Tekkök, İsmail Hakkı, *Klinik Uygulamada Endodonti*, Önder Matbaa, Ankara, 1981.
- Bâcî**, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef (474/1081), *el-Müntekâ şerhu'l-Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-VII, Beyrut, 1332 (el-Müntekâ).
- Bâbertî**, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (786/1384), *el-İnâye ale'l-Hidâye (Fethi'l-Kadîr'le birlikte)*, Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty (el-İnâye).
- Başgil**, Ali Fuad, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1961.
- Behûtî**, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, (1052/1642), *Keşşâfû'l-knâ' an metni'l-İkna'* (nşr. Hilâl Musaylihî Mustafâ), Dâru'l-fikr, I-VI, Beyrut, 1982 (Keşşâfû'l-knâ').
- Beşer**, Faruk, *Fıkıh Penceresinden Sosyal Hayatımız*, Nûn Yayıncılık, I-II, İstanbul, 1994.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi (1971), *Hukukî İslâmîyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, 1967 (İstilâhât).
- Bin Bâz**, Abdülazîz-İbn Useymîn, Muhammed-İbn Cebrîn, Abdullah, *Fetâvâ İslâmîyye*, Dâru'l-kalem, I-II, Beyrut, 1408/1989.

Bûrnû, Sıdkî b. Ahmed Ebu'l-Hâris el-Ğazzî, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Mektebetü't-tevbe, Riyad, 1418/ 1997 (Mevsûatü'l-kavâid.)

“Cebîre”, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XV/106-112;

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-fikr, I-III, Beyrut. 1414/1993.

Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı İşlenen Müessir Fiiller*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1966 (İslâm Ceza Hukukunda Müessir Fiiller).

Derdîr, Ebu'l-Berekât Ahmed (1201/1786), *eş-Şerhu's-sağîr* (nşr. Mustafa Kemal Vasfî), Dâru'l-maârif, I-IV, Kahire, ty.

“Diş”, *Sağlık Ansiklopedisi*, Arkin Kitabevi, I-V, İstanbul, 1975.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “Farz”, *DİA*; XII/184.

Ebû İyd, Ârif Halil Muhammed, *el-İmâm Dâvûd ez-Zâhiri ve eserühû fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-erkam, Kuveyt, 1404/1984.

Ebû Zehra, Muhammed (1974) , *Usûlü'l-fikh*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty (Usûl).

_____, *el-Ukübe*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty.

el-Fetâvâ'l-Hindiyye [Ebu'l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahadır Alemgîr (1118/1706) tarafından, Şeyh Nizam başkanlığında bir komisyona hazırlattırılmıştır.], Dâru Sâdir, I-VI, Beyrut, 1411/1991.

Fetvalar (Komisyon), DİB. Yayınları, Ankara, 1995.

Gümüş, M. Sıddık (Hazırlayan), *Tam İlmihal Seâdet-i Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1998.

Güneç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İlim Yayınları, I-II, İstanbul, 1992.

Hacı, Hüseyin Hüsnî (Kayseri Merkez Vaizi), *Bârikat-i hakikat*, *Yeni Matbaa*, Kayseri, 1928.

Hallâf, Abdülvâhid, *İlmi usûli'l-fikh*, Dâru'l-kalem, Kuveyt, 1406/1986.

Hamevî, Ahmed b. Muhammed (1098/1687), *Ğamzu uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1985 (Ğamzu uyûni'l-besâir).

Harty, *Endodontics in Clinical Practice*, Reed Educational and Professional Publishing Ltd, Oxford, 1997.

Haskefî. Alâuddîn Muhammed b. Ali (1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ehsâr*, (Reddü'l-muhtâr'ın kenarında), Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992 (ed-Dürrü'l-muhtâr).

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed (388/998), *Meâlimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1411/1991 (Meâlimü's-sünen).

- Heysemî**, Nureddîn Ali b Ebîbekr (804/1401) *Mecmau'z-zevâid*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-X, Beyrut, 1408/1988.
- İbn Abdilberr**, Ebû Ömer Yusuf (463/1070), *el-İstizkâr* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Müessesetü'r-Risâle, I-XXX, Kahire, 1993.
- _____, *et-Temhid*, I-XXVI, Ribat, 1402/1982:
- İbn Âbidîn**, Muhammed Alâuddîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992 (*Reddü'l-muhtâr*).
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (456/1064), *el-Muhallâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XII, Beyrut, ty.
- İbn Qânî'**, Ebu'l-Hasen Abdülbâkî (351/962), *Mu'cemü's-sahâbe* (thk.Ebû Abdirrahman Salah b. Salim), Mektebetü'l-ğurabâi'l-eseriyye, I-III, Medîne, 1418/1997.
- İbn Kudâme**, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (620/1223), *el-Muğnî*, Dâru'l-fikr, I-XII, Mekke, 1412/1992.
- İbn Kudâme**, Şemsüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir alâ metni'l-Mukni* (Muğnî ile birlikte), Dâru'l-fikr, I-XII, Mekke, 1412/1992 (*eş-Şerhu'l-kebir*).
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, I-XV, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Müflih**, Ebû İshâk Burhanüddîn İbrahim b. Muhammed (884/1479), *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-X, Beyrut, 1402/1982 (*el-Mübdî'*).
- İbn Nuceym**, Zeynüddîn b.İbrahim (970/1562), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1993.
- _____, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-ma'rife, I-VII, Beyrut, 1413/1993 (*el-Bahru'r-râik*).
- İbn Sa'd**, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sâdir, I-IX, Beyrut, 1405/1985.
- İbnü'l-Hümâm**, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid (861/1456), *Fethu'l-kadir*, Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty.
- İzmirlî**, İsmail Hakkı (1366/1946), "Diş Doldurmak Meselesi", *Sebîlü'r-reşâd*, C. XII, Sy, 289, s. 44, Bâb-ı Âlî, İstanbul, 28 Rebîü'l-âhîr, 1332/13 Mart, 1330.
- _____, "Yine Diş Doldurmak Meselesi", *Sebîlü'r-reşâd*, C. XII, Sy, 302, s. 280-280, Bâb-ı Âlî, İstanbul, 1 Şâbân, 1332/12 Haziran, 1330.
- Kal'acî**, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü fikhi Osman b. Affân*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1404/1983.

- Kal'acî**, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hâmid Sâdik, *Mu'cemu lügati'l-fukahâ*, Dârun-nefâis, Beyrut, 1408/1988.
- Karâfî**, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris (684/1285), *ez-Zahîra* (thk. Muhammed Haccî), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I-XIV, Beyrut, 1994.
- Karaman**, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İlicak Matbaası, I-III, İstanbul, 1996.
- Kâsânî**, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd (587/1191), *Bedâiü'-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-X, Beyrut, 1418/1997 (*Bedâi'*).
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XX, Beyrut, 1985.
- Mâverdî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XVIII+Fihrist, Beyrut, 1414/1994.
- Mehmet Zihni Efendi**, *Nimet-i İslâm*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1957.
- Molla Hüsrev** (885/1481), *Mir'âtü'usûl şerhu Mirkâti'l-vusûl*, Bosnalı Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul, 1296.
- Muhammed Hudarî**, *Târihu't-teşrii'l-İslâmi*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1408/1988.
- Nedvî**, Ali Ahmed, *el-Kevâdü'l-fikhiyye*, Dârü'l-kalem, Dımaşk, 1414/1994.
- Nevevî**, Ebû Zekerıyya Muhyiddin b. Şeref, (676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (nşr. Muhammed Necib el-Mutî), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXIII, Kahire, 1415/1995 (*el-Mecmû'*).
- Noras**, Yüksel, *Diş Hekimliği Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973.
- Öğüt**, Salim, "Emir", *DİA*, XI/119-120.
- Râğıb el-İsfehânî**, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108) *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-kalem-Dâru's-Şamiyye, Dımaşk-Beyrut, 1412/1992 (*el-Müfredât*).
- San'ânî**, Muhammed b. İsmâil (1182/1768), *Sübülü's-selâm şerhu Bülûğî'l-merâm*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1960 (*Sübülü's-selâm*).
- Sâysis**, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâti'l-ahkâm*, Dâru İbn Kesîr/ Dâru'l-Kâdirî, I-IV, Dımaşk/beyrut, 1415/1994.
- Şehârenfûrî**, Halil Ahmed (1346/1927), *Bezlü'l-mechûd fi halli Ebi Dâvûd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XVIII, Beyrut, ty (*Bezlü'l-mechûd*).
- Serahsî**, Şemsüleimme Muhammed Ahmed b.Ebû Sehl (483/1091), *el-Mebsût*, Dâru'l-fikr, I-XXX, Beyrut, 1989.

- Serîfî**, Abdülvedûd Muhammed, *Târîhu'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1993.
- Şâkir El-Hanbelî**, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Suriye, 1368/1948 (Usûl).
- Şâtîbî**, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed (790/1388), *el-Muvâfakât*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, ty.
- Şener**, Mehmet, "Gusül", *DİA*, XIV/213-214.
- Şerefüddîn**, Abdülazîm, *Târîhu't-teşrii'l-İslâmî*, Menşûrâtı câmii Kâryûnis, Bingazi, 1409/1989.
- Şeybânî**, Muhammed b. Hasan (189/805), *el-Câmiü's-sağîr*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1406/1986.
- Leknevî**, Abdülhayy (1304/1886), *en-Nâfiü'l-kebir*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1406/1986.
- Meydânî** (1289/1881), *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Dersaadet Kitabevi, I-IV, İstanbul, ty (el-Lübâb).
- Şeyhzâde**, Abdurrahman b. Şeyh Muhammed b. Süleyman (Dâmâd) *Mecmau'l-enhur şerhu Mülteka'l-ebhur*, Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, I-II, İstanbul, 1319.
- Taberânî**, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemu'l-evsat* (thk. Mahmûd et-Tahhân), Mektebetü'l-meârif, I-XI, Riyad, 1415/1995.
- Tahavî**; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (321/933), *Şerhu maâni'l-âsâr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1399/1979.
- Tehânevî**, Zafer Ahmed el-Osmânî (1394/1974), *I'lâü's-Sünen* (thk. Muhammed Tâkî Osmânî), İdâratü'l-Kur'an ve'l-ulûmî'l-İslâmîyye, I-XXI + Fihrist, Karaçi, 1415.
- Uleys**, Muhammed b. Ahmed (1299/1882), *Minehu'l-celil şerhu muhtasari Siydi Halil*, Dâru'l-fikr, I-IX, Beyrut, 1409/1989 (Minehu'l-celil).
- Uzel**, İlter, *Ailenin Diş Sağlığı* (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Bşk.), Ankara, 1991.
- Yaran**, Rahmî, "Hades", *DİA*, XV/1.
- Yıldırım**, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi*, Uysal Kitabevi. Konya, ty.
- Zebîdî**, Muhammed Murtaza el-Huseynî (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Tahk: Ali Şîrî), I-XX, Beyrut, 1414/1994 (Tâcu'l-Arûs).
- Zencânî**, Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed (656/1258), *Tahricü'l-fürü' ale'l-usûl*, Müessesetü'r-risâle, Dımaşk, 1399/1979.
- Zeydân**, Abdülkerîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-risâle, Bağdat, 1407/1987 (el-Vecîz).

Zerkeşî (794/1392), *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, Dâru's-safve, I-VI, Kuveyt/Ėardeka, 1413/1992.

Zeyleî, Fahrüddin Osman b. Ali (743/1343), *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1315 (Tebyinü'l-hakâik).

Zeyleî, Abdullah b. Yûsuf (762/1360), *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, Dâru'l-hadîs, I-VII, Kâhire, 1415/1995 (Nasbu'r-râye).

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, Dâru'l-fıkr, I-IX, Dımaşk, 1989.